

Flexibel geloven  
*Zingeving voorbij de grenzen van religies*



KERK EN WERELD

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door de financiële steun van Kerk en Wereld.

ISBN 978-94-90708-86-3

NUR 700

Uitgeverij Skandalon

Postbus 138

5260 AC Vught

E-mail: [info@skandalon.nl](mailto:info@skandalon.nl)

[www.skandalon.nl](http://www.skandalon.nl)

Fotografie: Jocelyne Moreau, [www.moreauphotography.com](http://www.moreauphotography.com)

Omslagontwerp en vormgeving: Circe, Zierikzee

© 2014 Skandalon

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor(s).

MANUELA KALSKY & FRIEDA PRUIM

# *Flexibel geloven*

Zingeving voorbij de grenzen van religies

**SKAN DALON**  
NON-VERBODEN EN DE POSTIEF S



# Inhoudsopgave

<b>WOORD VOORAF</b>	7
<b>FLEXIBELE GELOVIGEN</b>	13
NILGÜN YERLI: 'Alle geloven komen samen in mijn hart'	14
TIMO BRAVO REBOLLEDO: 'Kiezen voor één religie kan leiden tot wij tegenover zij'	28
DIANA VERNOOIJ: 'Al mijn preken zijn boeddhistisch geïnspireerd'	42
DANIËL VAN EGMOND: 'Ik wil een brug zijn tussen hemel en aarde'	56
ROHAN RATTAN HOEBA: 'Er bestaan verschillende waarheden naast elkaar'	68
KAOUTHAR DARMONI: 'Erotiek is een ontmoeting met God'	80

<b>BEKEERLINGEN</b>	93
JOTIKA HERMSEN: 'Ik ben een volgeling van Boeddha én Jezus'	94
ANNE DIJK: 'Ik voel me nu een betere christen dan voorheen'	108
NAUD VAN DER VEN: 'In het jodendom mag ik anders zijn dan jij'	122
DIMITRI WOEI: 'Je bent je ziel, niet je ego'	136
ANJA MEULENBELT: 'Geloven verplicht mij tot hoop'	150
<b>SLOTBESCHOUWING</b> Vorbij de hokjesgeest op zoek naar wijsheid	163
<b>WOORDENLIJST</b>	195
<b>INFORMATIE OVER AUTEURS</b>	202

# Woord vooraf

Veel van onze (groot)ouders waren nog geschokt als een gereformeerd familielid besloot katholiek te worden. Dat er protestanten en katholieken waren die samen de liturgie vierden in een oecumenische gemeente, begrepen ze evenmin. Nu vinden we het de normaalste zaak van de wereld om een Boeddhabeeld te zien staan op de schoorsteenmantel van een atheïstische vriend en van een oude schoolvriendin te horen dat zij samen met haar moslimpartner vast tijdens de ramadan.

Er is op religieus gebied in korte tijd veel veranderd. Nederlanders hebben in groten getale afscheid genomen van het geloof ‘van toen’. Ze willen zich niet meer binden aan vaste gemeenschappen en al helemaal niet aan religieuze instituten. De protestantse kerken in Nederland zagen in het afgelopen jaar wederom zo’n zestigduizend leden vertrekken. De katholieke kerk vergaat het niet veel beter. En tot nu toe hebben de kerken nog geen remedie gevonden om deze exodus te stoppen. Op Europees niveau staat Nederland te boek als een van de meest geseculariseerde landen. Het opvallende is, dat desondanks zestig procent van de bevolking zich ‘gelovig’ noemt – maar dan wel op een eigen manier.

Anderen verzetten zich luidruchtig tegen ‘geloven’ en vinden als ‘modern denkend mens’ alles wat met religie te maken heeft ronduit achterlijk. Ook minder uitgesproken seculieren zijn van mening dat religie achter de voordeur en niet in het publieke domein thuishoort. Religieuze groeperingen horen dit niet graag. Zij voelen zich bedreigd in hun recht om in alle vrijheid hun godsdienst te kunnen uitoefenen. Religie is vol-

op aanwezig in het publieke debat. Kwesties als ritueel slachten laten de emoties hoog oplopen, net als weigerambtenaren die vanwege gewetensbezwaren geen homostellen willen trouwen, besnijdenis van jongens in jodendom en islam, het wel of niet inenten van kinderen, het gebruik van stemlokalen bij verkiezingen in plaatselijke kerken – en niet te vergeten de hoofddoek van moslima's, of het dragen van een boerka. Scheidslijnen die vroeger tussen de verschillende kerkelijke denominaties of tussen afzonderlijke religies aanwezig waren, lijken zich nu te verplaatsen naar 'seculier versus religieus'.

Maar naast de stress die de hernieuwde aandacht voor religie in het inmiddels postchristelijke Nederland teweegbrengt, zijn er ook andere geluiden. Maar liefst veertig procent van de Nederlanders hoort bij de nieuwe spirituelen. De term religie hebben velen van hen afgezworen, omdat die te veel associaties oproept met kerk en daarbij behorende leerstellingen. Nieuwe spirituelen hebben geen boodschap aan dogmatische scherpelijperij en exclusieve religieuze waarheidsaanspraken. Zij kijken met een open vizier naar de verschillende religieuze tradities en kiezen vervolgens die elementen die bij hen passen en hen ondersteunen in hun dagelijks leven. Zo geven zij op een nieuwe manier invulling aan 'geloven'.

Sommigen van hen zitten op zondag in de kerk en volgen doordeweeks lessen in yoga of zen-meditatie. Anderen richten zich op de mystieke stromingen in de verschillende religies. Weer anderen werken hard aan hun innerlijke groei door deel te nemen aan cursussen in spirituele centra. Het aanbod op dat terrein is groot en gevarieerd. Het tijdschrift *Happinez* maakt de zeer uiteenlopende interesses van deze groep spirituelen duidelijk. Dit blad weet zelfs in deze voor de gedrukte media moeilijke tijden een lichte groei aan abonnees te verwezenlijken en heeft inmiddels ook de spirituele markt in Duitsland en Frankrijk veroverd. Ook voor de doelgroep van *Happinez* geldt: de ene spiritueel is de andere niet, maar wat hen verbindt is een eigen-zinnige levensstijl, een *way of life* die gericht is op betekenisgeving en de zin van het leven in het hier en nu.

En naast de op Nederlandse leest geschoeide atheïsten, agnosten, christelijke gelovigen van vrijzinnig tot orthodox, ietsisten en new-age-spirituelen zijn er ook nog de andersgelovigen: moslims, joden, hindoes,



boeddhisten en soefi's. Inmiddels leven in Nederland ongeveer 840.000 moslims, 800.000 christenmigranten, 250.000 boeddhisten, 150.000 hindoes en 45.000 joden. Vooral in de steden ontstaan door migratie nieuwe vormen van religiositeit. Amsterdam telt inmiddels 178 nationaliteiten. Naast hun etnische afkomst brengen de nieuwe Nederlanders ook eigen culturele en religieuze overtuigingen met zich mee. Door liefdesrelaties of vanuit andere beweegredenen 'bekeren' mensen zich tot een andere religie of nemen er een tweede bij. Een opvallend feit: steeds meer Nederlandse vrouwen bekeren zich tot de islam en de reden daarvoor is lang niet altijd een moslimpartner.

*Zestig procent van de bevolking noemt zich 'gelovig' – maar dan wel op een eigen manier*

Er is geen twijfel mogelijk: Nederland is in levensbeschouwelijk opzicht pluriform en onoverzichtelijk geworden. En als het woord 'onoverzichtelijk' opduikt, wil dat meestal zeggen: wat hier gebeurt past niet langer in de geijkte kaders, het komt niet meer overeen met 'onze' manier van denken. Op maatschappelijk niveau veroorzaakt deze constatering meestal onrust door angst voor het onbekende. Clichés en wij-zij-tegenstellingen liggen dan op de loer. In de afgelopen jaren is dit mechanisme in Nederland vaker in werking getreden, vooral in relatie tot moslims, met als gevolg wederzijds onbegrip, spanningen en botsingen tussen verschillende bevolkingsgroepen.

Eén remedie hiertegen is volgens ons meer te weten te komen over de beweegredenen voor de hedendaagse levensbeschouwelijke keuzes van mensen. Waarom bekeert iemand zich tot een andere religie? Wat vinden de eigen familie en de buitenwereld ervan? Betekent de overstap dat zij daarmee het geloof van hun jeugd helemaal achter zich hebben gelaten? En: hebben de critici gelijk en zijn mensen die elementen uit verschillende religies omarmen echt alleen maar oppervlakkige reli-shoppers die vooral gericht zijn op de groei van hun eigen ego? Wat maakte dat ze op zoek gingen naar nieuwe religieuze inspiratie en waar vonden ze die? Hoe ziet het leven van een multireligieuze of tot een andere religie bekeerde persoon eruit? Maken ze deel uit van ver-

schillende religieuze gemeenschappen of beleven ze hun spiritualiteit in hun eentje? Om antwoorden op het spoor te komen, leek het ons het beste deze vragen voor te leggen aan degenen om wie het gaat, de ervaringsdeskundigen.

Elf mensen komen in dit boek aan het woord. Frieda Pruim heeft ze geïnterviewd. Zes van hen combineren elementen uit verschillende

*Nieuwe spirituelen hebben  
geen boodschap aan  
dogmatische scherpslijperij*

levensbeschouwelijke tradities met elkaar; de vijf anderen hebben zich in de loop van hun leven tot een andere religie bekeerd. Hun leeftijden variëren en ook hun culturele en religieuze achtergronden zijn divers.

Allemaal vertellen ze openhartig over het verloop van hun religieuze zoektocht en hun oude en nieuwe overtuigingen. Ze leggen uit wat ze in religieus opzicht gaandeweg op het spoor kwamen, wat ze achter zich wilden laten en hoe ze hun nieuwe manier van geloven in hun dagelijks leven vormgeven.

De eerste zes noemen we ‘flexibele gelovigen’. Diana Vernooij is voorganger in een christelijke gemeenschap en tegelijkertijd boeddhist, Kaouthar Darmoni combineert het soefisme met elementen uit het christendom, jodendom en boeddhisme en de agnostisch opgevoede Timo Bravo Rebolledo is Taizé-ganger en druïde. Daniël van Egmond laat zich inspireren door de mystieke kern die hij als verbindend element in alle religies heeft ontdekt en Rohan Rattan Hoeba is al van jongs af aan christen én hindoe. Hij kreeg beide tradities van zijn ouders mee en vindt dat deze twee levensbeschouwingen elkaar perfect aanvullen. De vrijzinnig islamitisch opgevoede cabaretière Nilgün Yerli noemt zichzelf multireligieus. Haar bruiloft werd door voorgangers uit vier verschillende religies vormgegeven.

De vijf anderen noemen we ‘bekeerlingen’. Zij wisselden in de loop van hun leven van geloof of levensbeschouwing: van christendom naar hindoeïsme, boeddhisme, jodendom en islam en van atheïsme naar christendom. De jongste onder hen is Anne Dijk. Als dochter van een dominee groeide ze op met het christelijk geloof. In haar studententijd

bekeerde ze zich tot de islam als de voor haar ‘perfecte middenweg tussen christendom en jodendom’. Naud van der Ven was opgelucht toen hij het christelijk geloof voor het joodse had ingeruild. De gerichtheid op Jezus in het geloof van zijn jeugd stoorde hem mateloos. Dimitri Woei bekeerde zich als christen tot het hindoeïsme en Anja Meulenbelt, feminist en publicist, besloot na vijftig jaar haar atheïstisch bestaan vaarwel te zeggen en zich te laten dopen. De oudste in dit gezelschap is Jotika Hermsen. Zij zegde haar leven als katholieke kloosterzuster vaarwel en werd een boeddhistische meditatieleraar.

En om hun verhalen niet alleen maar uit woorden te laten bestaan, maar er ook een gezicht aan te geven, kozen we een fotograaf die voor de link tussen persoon en verhaal kon zorgen. Jocelyne Moreau droeg zorg voor deze verbeelding met de haar zo eigen, markante blik.

De elf portretten in dit boek zijn geenszins representatief te noemen. Het was ook niet ons doel om algemene uitspraken over dé multireligieuze Nederlander anno 2014 te doen. Wel hopen wij dat de persoonlijke verhalen in deze bundel clichés en vooroordelen over multireligieuzen en bekeerlingen weten te ontmaskeren en zo bijdragen tot meer openheid en onderling begrip.

Aan dit boek ligt niet louter een persoonlijke interesse ten grondslag. Het is tevens de eerste vrucht van het onderzoeksproject over *multiple religious belonging* dat gedurende vier jaar door het Dominicaans Studiecentrum voor Theologie en Samenleving (DSTS) wordt uitgevoerd. Wie bekend is met het werk van het DSTS, weet dat dit thema daar al eerder aan de orde was via de multimediale website Reliflex.nl.

In haar nabeschouwing plaatst Manuela Kalsky de interviews in de bredere context van religie in Nederland. Aan de hand van de verhalen gaat zij dieper in op veranderingen in de manier van geloven in onze samenleving, het zoeken naar zingeving voorbij de grenzen van religies en het ontwikkelen van meervoudige religieuze en levensbeschouwelijke identiteiten. Daarbij put zij uit eerdere verkenningen van religieuze flexibiliteit door het DSTS en loopt ze vooruit op het net aan de Vrije

Universiteit gestarte NWO<sup>1</sup>-onderzoek naar *multiple religious belonging* (meervoudige religieuze binding).

Aangezien dit boek bedoeld is voor een breed lezerspubliek, is achterin een verklarende woordenlijst van religieuze begrippen opgenomen. In de tekst zijn deze begrippen met een symbool (°) gemarkeerd, steeds als ze voor de eerste keer voorkomen in een interview.

Dit boek had niet tot stand kunnen komen zonder de bereidheid van de geïnterviewden om hun religieuze zielenroerselen bloot te geven, een intiem terrein dat niet altijd makkelijk in woorden te vangen is. Wij danken hen voor hun openhartigheid en de tijd die zij hebben genomen om hun verhaal met ons te delen. Joke Idema zijn wij erkentelijk voor het uittypen van de interviews en Albert Ronhaar, Babs Jongman en Marieke de Vlieger van uitgeverij Skandalon danken wij voor het uitgeven, meelesen en vormgeven van het boek.

Wij hopen dat de interviews u inspireren en aan het denken zetten over uw eigen religieuze of levensbeschouwelijke identiteit(en) en die van de mensen om u heen.

Manuela Kalsky  
Frieda Pruijm

---

1 Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek